

KS. MICHAŁ KŁAKUS

Institut diocésain de formation pastorale, Toulon

ORCID: 0000-0002-0012-7525

DZIAŁALNOŚĆ KOMITETU POMOCY POLAKOM WE FRANCJI W ŚWIETLE MATERIAŁÓW Z ARCHIWUM POLSKIEJ MISJI KATOLICKIEJ W PARYŻU

THE ACTIVITIES OF THE COMMITTEE FOR ASSISTANCE
TO POLES IN FRANCE IN THE ARCHIVE RECORDS OF THE POLISH
CATHOLIC MISSION IN PARIS

Streszczenie: Wprowadzenie stanu wojennego 13 grudnia 1981 r. zaskoczyło kilka tysięcy Polaków we Francji. Nie wiedzieli, co mogło ich czekać po powrocie do kraju, dlatego część z nich zdecydowała się pozostać nad Sekwaną na stałe lub do momentu rozeznania sytuacji w Polsce. Ludzie ci wymagali wsparcia, gdyż nie mieli mieszkań, stałej pracy, w większości też nie mówili po francusku. 15 grudnia 1981 r. utworzono Komitet Pomocy Polakom we Francji. Jego prezydentem honorowym został Maurice Schumann, a pierwszym przewodniczącym Georges Mond. Stowarzyszenie to miało charakter apolityczny. Jako jedyne poświęciło się wyłącznie Polakom we Francji, udzielając im pomocy materialnej, moralnej i informacyjnej (m.in. w kontaktach z administracją francuską). Działo nieprzerwanie do 1991 r., udzielając wsparcia wielu tysiącom osób. Dzieje Komitetu oraz odegraną przezeń rolę pozwalają prześledzić akta zgromadzone w Archiwum Polskiej Misji Katolickiej w Paryżu.

Słowa kluczowe: stan wojenny, Polacy we Francji, Maurice Schumann, Georges Mond

Abstract: The introduction of Martial Law on December 13, 1981 surprised several thousand Poles who had recently arrived in France. They did not know what could await them after returning home, which is why some decided to stay in France permanently or until they learned what Poland held in store. These people required support because they were without accommodation or permanent work and most of them did not speak French. On December 15, 1981, the Committee for Aid to Poles in France was established. Maurice Schumann became its honorary president and Georges Mond its first chairman. This asso-

ciation was apolitical. It was the only one to deal exclusively with Poles in France, conducting humanitarian actions aimed at providing informational, material, financial, moral and informational assistance (including contacts with the French administration). This activity continued uninterrupted until 1991, assisting several thousand people. The history of the Committee and the role it played could be traced through the records kept in the Archives of the Polish Catholic Mission in Paris.

Keywords: Martial Law, Poles in France, Maurice Schumann, Georges Mond

Opstawie Francuzów wobec wprowadzenia stanu wojennego w Polsce oraz formach ich pomocy dla mieszkańców naszego kraju napisano już wiele¹. Wystarczy wspomnieć, że polityka władz w Warszawie wobec Solidarności spotkała się wówczas z powszechną dezaprobatą i surową oceną francuskiej opinii publicznej. Postawa ta kontrastowała z niejednoznaczną i chaotyczną retoryką władz państwowych, przejawiającą się w łączeniu krytyki stanu wojennego i poparcia dla Solidarności z miękką postawą w sprawach ekonomicznych, a zwłaszcza z niechęcią do wprowadzenia sankcji gospodarczych². Na tym tle nieznane pozostają dzieje Komitetu Pomocy Polakom we Francji (dalej Komitet), powstałego 15 grudnia 1981 r., oficjalnie zarejestrowanego 25 stycznia następnego roku³. Jego celem było udzielanie pomocy materialnej i moralnej obywatelom PRL, którzy – zmuszeni do pozostania we Francji – znaleźli się w trudnej sytuacji życio-

¹ M. Heruday-Kielczewska, *Reakcja Francji na wprowadzenie stanu wojennego w Polsce: grudzień 1981 – styczeń 1982*, Warszawa 2012; eadem, „Solidarność” nad Sekwaną. Działalność Komitetu Koordynacyjnego NSZZ „Solidarność” w Paryżu 1981–1991, Gdańsk 2016, s. 314–323; eadem, *Association Solidarité France-Pologne dla emigracji solidarnościowej* [w:] *Emigracyjne Miscellanea. Studia z dziejów polskiej emigracji politycznej 1939–1990*, red. S. Łukasiewicz, Warszawa 2017, s. 253–254; A. Chwalba, *Czasy „Solidarności”. Francuscy związkowcy i NSZZ „Solidarność” 1980–1990*, Kraków 1997; M. Frybes, *Dziękujemy za Solidarność. Merci pour votre solidarité*, Warszawa 2005; idem, *Společná reakcja Zachodu na fenomen „Solidarności” i rola emigracyjnych struktur związku 1980–1989* [w:] *NSZZ „Solidarność” 1980–1989, t. 2: Ruch społeczny*, red. Ł. Kamiński, G. Waligóra, Warszawa 2010, s. 505–574; K. Gebert, *Magia słów: polityka francuska wobec Polski po 13 grudnia 1981*, Londyn 1991; M. Kula, *Niespodziewani przyjaciele, czyli rzecz o zwykłej ludzkiej solidarności*, Warszawa 1995; M. Kunicki-Goldfinger, *Stowarzyszenie Solidarité France-Pologne i jego pomoc dla Polski w latach osiemdziesiątych XX wieku* [w:] *Świat wobec Solidarności*, red. P. Jaworski, Ł. Kamiński, Warszawa 2013, s. 145–180; P. Pleskot, *Kłopotliwa panna „S”. Postawy polityczne Zachodu wobec „Solidarności” na tle stosunków z PRL (1980–1989)*, Warszawa 2013.

² P. Pleskot, *Determinacja, appeasement czy realpolitik? Polityczne reakcje państw zachodnich wobec fenomenu „Solidarności”* [w:] *NSZZ „Solidarność” 1980–1989, t. 7: Wokół „Solidarności”*, red. Ł. Kamiński, G. Waligóra, Warszawa 2010, s. 89, 102, 111, 125.

³ Rejestracja Komitetu w: *Journal officiel de la République française*, 10 II 1982 r., s. 1584. O jego działalności wspominała krótko M. Heruday-Kielczewska, „Solidarność” nad Sekwaną..., s. 268–269; eadem, *Association Solidarité...*, s. 251.

wej. Materiały zdeponowane w Archiwum Polskiej Misji Katolickiej w Paryżu⁴ pozwalają zapoznać się z działalnością tej organizacji oraz rolą, jaką odegrała w latach 1981–1991. Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie jej historii⁵.

Polscy emigranci nie byli grupą jednorodną. Docierali do Francji w różnych okresach i z różnych powodów – politycznych, ekonomicznych, naukowych lub turystycznych. Pierwsze osoby, które prosiły o azyl między 13 grudnia 1981 a wiosną 1982 r., przebywały w kraju nad Sekwaną w momencie wprowadzenia stanu wojennego i zdecydowały się nie wracać w obawie o swoją przyszłość. Następnie pojawili się byli internowani, których wiosną 1982 r. władze PRL „przekonały”, stosując szantaż, groźby i szykany, do wyjazdu na stałe za granicę⁶. Nie wiadomo, ilu Polaków przebywało we Francji po 1980 r. Janusz Wróbel pisał o 1500 emigrantach politycznych i ok. 100 tys. ekonomicznych w latach osiemdziesiątych XX w.⁷ Jak podaje Magdalena Herudaj-Kiełczewska, władze w Paryżu szacowały na 3–4 tys. liczbę przybyszów z PRL, przebywających w tym kraju po 13 grudnia 1981 r. z wizą krótkoterminową. Tamtejsze Ministerstwo Spraw Wewnętrznych podawało, że w 1982 r. przebywało we Francji 8860 polskich uchodźców⁸. Z kolei radca ds. religijnych tej instytucji Romuald Szramkiewicz szacował, że ok. 12 tys. Polaków otrzymało do 1986 r. status uchodźcy politycznego z prawem azylu⁹. Według rejestrów krajów docelowych, legalna imigracja z Polski do Francji w latach 1981–1989 wyniosła 4–9 tys.¹⁰ Natomiast władze Komitetu szacowały liczbę Polaków przybyłych do kraju nad Sekwaną w 1982 r. na 10 tys. (w tym ok. 1 tys. studentów)¹¹. Nie można zapominać,

⁴ Archiwum Polskiej Misji Katolickiej we Francji, Komitet Pomocy Polakom we Francji (dalej: KP). Archiwalia te liczą kilka metrów bieżących, łącznie 1536 teczek. Zawierają statuty Komitetu, protokoły, notatki i sprawozdania z jego zebrań, korespondencję z władzami, organizacjami i stowarzyszeniami we Francji, dokumentację finansową, listy darczyńców, broszury informacyjne, a także 1473 teczek zawierające akta osobowe mieszkańców Domu św. Antoniego. Autor niniejszego opracowania miał okazję zapoznać się z tymi materiałami w czasie kwerendy w 2010 r. Poszczególne karty materiałów archiwalnych nie były numerowane.

⁵ Formalnie Komitet Pomocy Polakom we Francji (dalej: Komitet) istniał po 1991 r., jednak po likwidacji Domu św. Antoniego i przeniesieniu biura do siedziby Polskiej Misji Katolickiej w Paryżu w 1990 r., a w roku następnym po dymisjach Michela Wierusz-Kowalskiego oraz ks. Eugeniusza Platera-Zyberka, jego rola stała się niewielka.

⁶ D. Stola, *Kraj bez wyjścia? Migracje z Polski 1949–1989*, Warszawa 2010, s. 357. Do końca 1982 r. 300 byłych internowanych zdecydowało się na wyjazd za granicę, *ibidem*, s. 319.

⁷ J. Wróbel, *Geografia emigracji solidarnościowej. Zarys problemu* [w:] *Za naszą i waszą „Solidarność”. Inicjatywy solidarnościowe z udziałem Polonii podejmowane na świecie (1980–1989)*, t. 1: *Państwa pozaeuropejskie*, red. P. Pleskot, Warszawa 2018, s. 30.

⁸ M. Herudaj-Kiełczewska, *Inicjatywy solidarnościowe Polonii i emigracji w latach 1980–1989. Francja* [w:] *Za naszą i waszą „Solidarność”. Inicjatywy solidarnościowe z udziałem Polonii podejmowane na świecie (1980–1989)*, t. 2: *Państwa europejskie*, red. P. Pleskot, Warszawa 2018, s. 168–169.

⁹ Centre des Archives diplomatiques de Nantes, 721PO/1/323, Ambassade de France en Pologne, R. Szramkiewicz, Note: La mission catholique polonaise en France, Paryż, 9 IV 1986 r.

¹⁰ D. Stola, *Kraj bez wyjścia?...*, s. 357.

¹¹ KP, Protokoły (1982–1989), 29/3, Conseil d'administration, Paryż, 20 III 1987 r.; *ibidem*, 29/23, Bilans akcji pomocy studentom polskim za rok szkolny 1983/1984, 1984/1985, 1985/1986.

że omawiane stowarzyszenie pomagało również tym Polakom, którzy pobyt we Francji traktowali jako przystanek w drodze do Kanady lub Stanów Zjednoczonych¹².

Przybysze z Polski borykali się z problemami natury psychologicznej i moralnej. Dominowało zniechęcenie, znużenie, a nawet depresja, której źródłem była samotność, tęsknota za rodzinami pozostawionymi w kraju, brak możliwości nawiązania z nimi kontaktu, a także niezajomość języka francuskiego¹³ czy tamtejszego systemu administracyjnego. Problemy te często potęgował brak wystarczających środków do życia, mieszkań, możliwości zdobycia legalnej pracy zarobkowej lub kontynuowania studiów uniwersyteckich.

Z myślą o tych ludziach w kręgach zarówno działaczy francuskich, jak i emigracji polskiej zaraz po wprowadzeniu stanu wojennego zrodziła się idea zorganizowania konkretnej pomocy. W rezultacie, jak wspomniano, już 15 grudnia 1981 r. powstał w Paryżu Komitet¹⁴. Jego głównymi pomysłodawcami byli Georges Mond oraz Bernadette Gradis¹⁵. Pierwszy z nich to pracownik naukowy w Institut français de presse oraz sekretarz generalny Towarzystwa Historyczno-Literackiego (od 1979 r.); druga zaś to przewodnicząca stowarzyszenia związanego z Bibliothèque Polonaise (Cercle Européen de la Culture). Pochodziła z wpływowej w kręgach politycznych i kulturalnych żydowskiej rodziny Servan-Schreiber¹⁶. To prawdopodobnie dzięki ich kontaktom udało się skłonić znanego francuskiego pisarza i polityka, członka Akademii Francuskiej Maurice'a Schumanna (1911–1998) do przyjęcia godności prezydenta honorowego Komitetu. Powołano także komitet honorowy, w którego skład weszły osobistości życia społeczno-politycznego i kulturalnego Francji: Simone Veil¹⁷, Mścisław Rostropowicz¹⁸, Irène de Lipkowski¹⁹,

¹² W latach 1981–1991 do Kanady przybyło ponad 95 tys. obywateli polskich, a w latach osiemdziesiątych azyl polityczny w USA przyznano ponad 35 tys. obywateli polskich, zob. J. Wróbel, *Geografia emigracji...*, s. 33–34.

¹³ 20 proc. studentów polskich przebywających zimą 1981 r. we Francji nie znało języka francuskiego, 40 proc. posługiwało się nim w stopniu podstawowym, a jedynie 40 proc. potrafiło porozumiewać się swobodnie, zob. KP, 29/23, Bilans akcji...

¹⁴ Jeszcze przed oficjalnym zarejestrowaniem w lutym 1982 r. używano nazwy: Comité de soutien aux Polonais retenue en France, *ibidem*, 29/51, Korespondencja Zarządu Komitetu Pomocy Polakom z Ministerstwem Opieki Społecznej we Francji (1982–1987), Mond do Questiaux, Paryż, 14 I 1982 r.

¹⁵ *Ibidem*, 29/3, Protokoły z zebrań Rady Administracyjnej Komitetu Pomocy Polakom we Francji (1982–1989), Conseil d'administration, Paryż, 20 III 1987 r. Prawdopodobnie w styczniu dołączył do nich Michel Wierusz-Kowalski, który tuż po ogłoszeniu stanu wojennego zamierzał wraz z Mieczysławem Hildebrandtem utworzyć, na bazie sekcji polskiej stowarzyszenia katolickiego St. Vincent de Paul oraz Polskiej Misji Katolickiej, Centralne Polskie Biuro Samopomocy, którego celem miało być wsparcie dla Polaków w kraju i we Francji oraz uświadamianie społeczeństwa francuskiego, *ibidem*, 29/1, Statut Komitetu Pomocy Polakom we Francji (1982–1990), Bureau Central d'entraide, Protocole, Paryż, 6 I 1982 r.

¹⁶ A. Russenholz, S. Treiner, *La Saga Servan-Schreiber*, Paris 1993.

¹⁷ Minister zdrowia (1974–1979), przewodniczący Parlamentu Europejskiego (1979–1982).

¹⁸ Znany sowiecki wiolonczelista, kompozytor i dyrygent, od 1974 r. poza granicami ZSRS.

¹⁹ Członkini ruchu oporu w czasie II wojny światowej, znana francuska feministka (przewodnicząca Alliance internationale des femmes) i polityk francuski.

Emmanuel Le Roy Ladurie²⁰, Lorin Maazel²¹, Alain Poher²², Jean-Louis Servan-Schreiber²³ oraz Silvia Monfort²⁴. Pierwszym przewodniczącym (do 1983 r.) został Mond²⁵, a Gradis przypadła funkcja wiceprzewodniczącej. Stanowisko sekretarza powierzono Arturowi Chagon-Dela²⁶, a skarbnika – Jacques'owi Galmiche'owi. Do 1990 r. w pracach omawianej organizacji brało udział kilkadziesiąt osób²⁷. Decydującą rolę odgrywali w nich Francuzi, zarówno rodowici, jak i mający polskie korzenie.

Podstawą prawną działalności Komitetu było francuskie prawo o stowarzyszeniach z 1901 r. Członkowie organizacji wiedzieli, że chcąc pozyskać fundusze na działalność, powinni nadać mu charakter ponadwyznaniowy oraz apolityczny. Umożliwiło to współpracę z utworzoną w 1969 r. przez gen. Charles'a de Gaulle'a Fondation de France²⁸. Jej władze utworzyły w ramach swojej działalności specjalne subkonto (nr 403), na które osoby zainteresowane udzieleniem pomocy Polakom we Francji mogły wpłacać datki. Darczyńcy mieli możliwość skorzystania z ulg podatkowych, przewidzianych w prawie dla osób wspomagających organizacje charytatywne²⁹. Brak podkreślania katolickiego charakteru stowarzyszenia, prowadzenia walki z komunizmem oraz zaangażowania w działalność polityczną ułatwiał nawiązywanie kontaktów oraz pozyskiwanie dotacji przyznawanych przez organizacje międzynarodowe (Fond international pour les étudiants polonais) i rząd francuski³⁰ (Ministerstwo Spraw Socjalnych i Solidarności Narodowej), władze miast (Paryż³¹,

²⁰ Historyk cywilizacji współczesnej w Collège de France oraz École des hautes études en sciences sociales (EHESS), jeden z głównych przedstawicieli szkoły „Annales”.

²¹ Amerykański kompozytor, dyrygent i wiolonczelista pochodzenia francuskiego.

²² Przewodniczący senatu francuskiego (1968–1992), prezydent Republiki – *par intérim* (1969, 1974).

²³ Pisarz i wydawca prasy francuskiej.

²⁴ Członkini ruchu oporu w czasie II wojny światowej, aktorka francuska, reżyserka spektakli, dyrektorka paryskich teatrów.

²⁵ Kolejnymi przewodniczącymi byli Georges Kalinowski (1983–1984) oraz Michel Wierusz-Kowalski (1984–1991).

²⁶ Kolejnymi sekretarzami byli Michel Wierusz-Kowalski (1983–1984), Tadeusz Woźniak (1984–1988) i Elżbieta Twarowska (1989).

²⁷ Oprócz wspomnianych osób, do najbardziej zaangażowanych należeli m.in.: Pierre-Jacques de Agostini, Anna Bożek, Evelin Cheuvreux, Barbara Hédoïn (wiceprzewodnicząca Wspólnoty Francusko-Polskiej), Mieczysław Hildebrandt, ks. Stanisław Jeż (rektor Polskiej Misji Katolickiej w latach 1985–2015), ks. Florian Kniolek SAC, Tadeusz Korbin, Alexandra Kwiatkowska-Viatteau, Grażyna Lubicz, Janusz Mrowa, Maria Noska, Paulina Plater, ks. Eugeniusz Plater-Zyberk, Sylvie Plique-Cancelloni, Catherine Polak, Grażyna Pomian, Maryla Regowska, Douglas Russel, ks. Tadeusz Tomasiński SAC, Marcel Troccaz, Horacy Unrug i Ewelina Żar, zob. KP, 29/3, Protokoły...

²⁸ Najważniejsza we Francji organizacja charytatywna, której celem (prócz udzielania pomocy materialnej) było wspieranie inicjatyw dobroczynnych w kraju.

²⁹ KP, 29/58, Korespondencja z Fondation de France w sprawach działalności Komitetu (1982–1988), Kowalski do Montalembert (de), styczeń 1985 r.

³⁰ Warto wspomnieć, że w latach 1981–1984 komuniści francuscy współuczestniczyli w rządach (gabinet Pierre'a Mauroy).

³¹ Archiwum Komitetu zawiera korespondencję z ówczesnym merem Paryża Jacques'em Chirakiem (przyszłym prezydentem Republiki) oraz jego zastępcą Alainem Juppém (przyszłym premierem), KP, 29/28,

Levallois-Perret), departamentów (Hauts-de-Seine), stowarzyszeń i organizacji publicznych (Fonds d'action sociale pour les travailleurs immigrés, Centre provisoire d'hébergement, Observatoire de la Coopération Internationale Locale), stowarzyszeń dobroczynnych o charakterze kościelnym (Secours Catholique, Société de Saint Vincent de Paul), świeckim (Fondation Salvé / mouvement pour les villages d'enfants, Rotary-club, Service social d'aide aux émigrants, Enfance et Partage), organizacji kulturalnych (Comédie-Française, Wheels-Club, Association des Amis de Francis Poulenc), praw człowieka (France Terre d'Asile), fundacji prywatnej (Rank Xerox), jak również stowarzyszenia przedsiębiorców (Chambre de commerce et de l'industrie) czy firm prywatnych (agencja reklamy Fusion z Lille, Mediavision, Circuit A)³². Część przedsięwzięć (głównie stypendia dla studentów) było finansowanych z funduszy przekazanych przez papieża Jana Pawła II³³.

Gradis zdawała sobie sprawę, że oprócz znanych nazwisk członków Komitetu, ważnym elementem wpływającym na wzmocnienie pozytywnego odbioru jego działalności wśród przedstawicieli paryskich sfer kulturalno-politycznych był jego adres. Dlatego, za jej zgodą, do stycznia 1985 r.³⁴ oficjalna siedziba stowarzyszenia mieściła się w lokalu używanym przez Cercle Européen de la Culture, przy 9, avenue Franklin Roosevelt, jednej z najbardziej prestiżowych paryskich alei. Tam też od 28 grudnia 1981 do 6 lutego 1982 r. funkcjonowało niewielkie (9 m kw.) biuro przyjęć. Jednak z powodu dużej liczby osób zgłaszających się po pomoc³⁵ konieczne było znalezienie większego lokum. Z pomocą przyszły władze stolicy Francji oraz miejscowe stowarzyszenie francusko-wietnamskie, które tymczasowo udostępniło część swoich pomieszczeń niedaleko Pól Marsowych i wieży Eiffa (42, rue Cambonne). Trudną sytuacją Komitetu zainteresowało się także

Korespondencja z władzami Paryża w sprawie subwencji dla Komitetu Pomocy Polakom we Francji (1983–1990), Chirac do Kowalskiego, Paryż, 4 VII 1986 r.; *ibidem*, Chirac do Kowalskiego, Paryż, 19 VI 1987 r.; *ibidem*, Juppé do Kowalskiego, Paryż, 15 VII 1986 r.; *ibidem*, Juppé do Kowalskiego, Paryż, 26 VI 1987 r.; *ibidem*, Juppé do Kowalskiego, Paryż, 4 VII 1989 r.

³² *Ibidem*, 29/3, Protokoły...; KP, 29/27, Wykaz darczyńców Komitetu Pomocy Polakom we Francji (1984–1989); *ibidem*, 29/51, Korespondencja...; *ibidem*, 29/53, Sprawozdania z działalności Komitetu Pomocy Polakom za rok 1989.

³³ *Ibidem*, 29/3, Protokoły..., Chagnon-Dela, Chers administrateurs, Levallois-Perret, 28 VIII 1982 r.; *ibidem*, 29/2, Skład Rady Administracyjnej Komitetu Pomocy Polakom we Francji (1987–1991), Compte-rendu de la réunion du conseil du comité de soutien aux Polonais, Paryż, 19 IV 1982 r.; Compte-rendu du secrétaire général pour la période du 1er novembre 1983 au 29 février 1984; Compte-rendu de la réunion du bureau du comité de soutien aux Polonais du 3 mars 1984; Réunion du bureau du 14 octobre 1985; Conseil d'administration, Paryż, 20 III 1987 r.; *ibidem*, Rapport financier 1986; Conseil d'administration, Paryż, 28 IV 1987 r.

³⁴ W styczniu 1985 r. przeniesiono ją do utworzonego i zarządzanego przez Komitet Domu św. Antoniego (13 rue Daubenton), a w 1990 r. stowarzyszenie znalazło miejsce w siedzibie Polskiej Misji Katolickiej (263 bis, rue Saint-Honoré), *ibidem*, 29/1, Statut..., Récépissé de déclaration de modification, Paryż, 31 I 1985 r.

³⁵ W ciągu pierwszych kilku tygodni biuro odwiedzało codziennie 50–60 osób. Do końca stycznia 1982 r. kartoteki miało już 400 Polaków.

stowarzyszenie Fondation Salvé, które 29 marca 1982 r. użyczyło bezpłatnie na jego potrzeby przestronny (60 m²) lokal w Levallois-Perret (49, rue Marius Auphan) – miejscowości oddalonej o 8 km od Paryża, lecz doskonale skomunikowanej z jego centrum. Właśnie tam przez pięć dni w tygodniu polscy imigranci zgłaszali się po pomoc.

Od 10 do 15 proc. przychodów Komitetu pochodziło ze składek zbieranych wśród jego członków³⁶, a reszta – z datków od osób prywatnych i wymienionych wyżej organizacji. O randze stowarzyszenia, a zarazem o możliwościach działania decydowało dotarcie z jego ideami i celami statutowymi do jak najszerszej grupy mieszkańców Francji. Podejmowano zatem inicjatywy mające na celu zapoznanie tamtejszej opinii publicznej z problemami polskich uchodźców i uwrażliwienie na nie. Mond był zapraszany z odczytami na temat ich sytuacji. Jean Yankowski zrealizował reportaż na ich temat, wyemitowany rankiem 1 stycznia 1982 r. w telewizji francuskiej. Wieczorem tego samego dnia kilkuminutową relację zaprezentowano w głównych wiadomościach. Informacje na temat działalności Komitetu ukazywały się we francuskiej prasie („Le Figaro”, „La Croix”, „Libération”, „Le Monde”, „L’Express”, „France-soir”, „Le Matin”, „Sud Ouest”) oraz w radiu (Europe 1, France-culture, France-inter RTL, Radio Notre Dame). Krótkie reportaże poświęcone sytuacji Polaków w kraju nad Sekwaną wyświetlano przed seansami w kinach. Zimą 1982 r. prowadzono akcję afiszową „Oni wszystko pozostawili w Polsce” („Ils ont tout laissé en Pologne”)³⁷. Organizowano spektakle, koncerty i kiermasze książek³⁸, wydano płytę CD z kompozycjami Chopina, sprzedawano widokówki.

Informacje o powstaniu Komitetu szybko dotarły do Polaków przebywających we Francji. Szacuje się, że w samym 1982 r. skorzystało z jego pomocy ok. 2 tys. z nich (w tym ok. 1200 ubiegających się o azyl polityczny), nie licząc studentów. W roku 1983 co miesiąc zwracało się o pomoc 160–200 osób. W kolejnych latach liczba ta nieznacznie zmalała (1000–1200 osób rocznie)³⁹. Byli to głównie mężczyźni (60 proc.), w większości ludzie młodzi (w 1983 r. 90 proc. miało poniżej 40 lat)⁴⁰. Wśród zgłaszających się w latach 1981–1990 można było wyróżnić trzy grupy: uchodźców politycznych, którzy zamierzali osiedlić się we Francji, ludzi oczekujących na możliwość otrzymania zezwo-

³⁶ W 1985 r. do Komitetu należało 239 osób.

³⁷ KP, 29/39, Bilanse i sprawozdania finansowe Komitetu Pomocy Polakom we Francji (1982–1986), Comité, Bilan d’activités, 31 VII 1982 r.; *ibidem*, Rapport financier 1983, Paryż, b.d.

³⁸ W grudniu 1981 r. w Théâtre de la Lune zorganizowano spektakl marionetek; 19 I 1982 r. w narodowym teatrze Salle Favart miał miejsce koncert symfoniczny z udziałem 600 osób; 22 III 1982 r. w teatrze Comédie des Champs-Élysées odbył się koncert zorganizowany przez Association des Amis de Francis Poulenc oraz Académie Maurice Ravel. W kwietniu 1982 r. zorganizowano kiermasz książek w centrum wystawowo-konferencyjnym Marjolaine, zob. *ibidem*, 29/3, Protokoły...

³⁹ *Ibidem*, 29/52, Korespondencja Zarządu Komitetu Pomocy Polakom z Funduszem Akcji Socjalnej w sprawie pozyskiwania subwencji na potrzeby komitetu (1986–1988), Rapport d’activités au cours de l’année 1985; *ibidem*, 29/54, Sprawozdania z działalności Komitetu Pomocy Polakom za rok 1988, Kowalski à F.A.S. Bureau du Logement, Paryż, 7 III 1989 r.

⁴⁰ *Ibidem*, 29/23, Bilans akcji...

lenia na wyjazd do Kanady lub USA oraz emigrantów zarobkowych lub „rodzinnych”, planujących powrót do kraju⁴¹.

Polacy przebywający we Francji oczekiwali przede wszystkim wsparcia moralnego. Już 25 grudnia 1981 r. członkowie Komitetu przygotowali dla nich w paryskim teatrze, prowadzonym przez Sylwię Montfort, przedstawienie *Noël pour la Pologne*. Wziął w nim udział Andrzej Seweryn, przebywający w stolicy Francji od 1980 r. Kilka dni później, 30 grudnia, miało miejsce spotkanie świąteczne, w którym uczestniczyło 150 członków Solidarności⁴². W kolejnych miesiącach Komitet co tydzień organizował spotkania grup wsparcia zarówno dla byłych związkowców, jak i dla studentów. Jednym z miejsc tych zgromadzeń była sala parafialna przy paryskim kościele Saint Germain l'Auxerrois.

Polacy, którzy postanowili nie wracać do kraju po 13 grudnia 1981 r., znajdowali się często w Paryżu i okolicach z – jak się zwykło określać – jedną walizką. Konieczna była organizacja doraźnego wsparcia w postaci żywności, odzieży, lekarstw i sprzętu medycznego (aparaty słuchowe, okulary itp.). W tym celu Komitet skutecznie współpracował z sekcją polską kościelnego Stowarzyszenia św. Wincentego a Paulo (Société de Saint Vincent de Paul). Jego członkinie, z Pauliną Plater na czele, jeszcze przed powstaniem Solidarności organizowały zbiórkę darów dla rodaków w Polsce⁴³. W latach 1981–1990 Komitet udzielił również kilkuset niewielkich zapomóg finansowych⁴⁴. W 1982 r. rozdano także 80 bezpłatnych karnetów ofiarowanych przez dyrekcję paryskich muzeów.

Równocześnie członkowie omawianego stowarzyszenia świadczyli pomoc w tłumaczeniu i uwierzytelnianiu niezbędnych dokumentów, pozwalających na legalny pobyt we Francji, w tym na uzyskanie statusu uchodźcy politycznego czy kontynuowanie rozpoczętych studiów (akty urodzenia, małżeństwa, śmierci rodziców, prawa jazdy, dyplomy i certyfikaty naukowe oraz zawodowe, książeczki zdrowia). Na przykład w 1985 r. Komitet pomógł 420 Polakom w uzyskaniu karty stałego pobytu, potrzebnych zezwoleń na podjęcie legalnej pracy lub statusu uchodźcy politycznego, a dla 120 zainteresowanych przygotowano dokumenty potrzebne do ubiegania się o wizę amerykańską lub kanadyjską⁴⁵. Stowarzyszenie współpracowało również z prawnikami, którzy udzielali pomocy w przypadkach naruszeń praw pracowniczych (brak wynagrodzenia lub innych świad-

⁴¹ *Ibidem*, 29/54, Sprawozdania..., Kowalski do F.A.S. Bureau du Logement, Paryż, 7 III 1989 r.

⁴² *Ibidem*, 29/3, Protokoły..., Bilan d'activités, Paryż, 1983, b.d.

⁴³ Warto wspomnieć, że po ogłoszeniu stanu wojennego paryscy lekarze polskiego pochodzenia udzielali bezpłatnie porad lekarskich, zob. F. Aghamalian-Konieczna, *Wkład Polonii francuskiej w pomoc dla narodu polskiego w latach 1981–1989* [w:] *Rola Polonii w uzyskaniu pomocy przez naród polski od społeczności międzynarodowej w latach 1981–1989*, red. M.S. Wolański, Zielona Góra 2010, s. 64.

⁴⁴ Np. w 1982 r. udzielono 256 zapomóg finansowych w wysokości 150 fr. każda, zob. Bilan d'activités, Paryż, 31 VII 1982 r.; KP, 29/3, Protokoły...

⁴⁵ *Ibidem*, 29/52, Korespondencja Zarządu Komitetu Pomocy Polakom z Funduszem Akcji Socjalnej w sprawie pozyskiwania subwencji na potrzeby komitetu (1986–1988), Rapport d'activités au cours de l'année 1985.

czeń, konflikty w pracy) i pomagali w rozwiązywaniu powstałych sporów⁴⁶. Staraniem członków Komitetu wydano drukiem po polsku poradniki, zawierające informacje na temat systemu opieki społecznej i zdrowotnej we Francji oraz wykazy tamtejszych instytucji świadczących pomoc materialną dla najuboższych⁴⁷.

Jak już wspomniano, większość przybyszów z Polski nie mówiła po francusku lub bardzo słabo znała ten język. Z myślą o nich zorganizowano kursy językowe dla początkujących, komunikatywnych i zaawansowanych. Były one bezpłatne⁴⁸, jednak zachęcano ich uczestników do partycypowania w kosztach w wysokości 100 fr. miesięcznie. Z pozyskanych funduszy zakupiono m.in. 300 podręczników. Nauka była prowadzona w pomieszczeniach użyczonych bezpłatnie przez paryskie szkoły (École alsacienne, Notre Dame des Champs, Notre-Dame de Sion) i stowarzyszenia (Włoska Misja Katolicka, Dom Jana Pawła II). Piętnaście osób brało bezpłatnie udział w kursach organizowanych przez Alliance française, a dziesięć kolejnych w innych paryskich szkołach językowych. Kursy trwały nieprzerwanie do 1990 r. Najwięcej osób, ponad 400, uczestniczyło w nich w 1982 r. Później liczba uczestników systematycznie malała. W 1988 r. było ich 60–70, a w 1990 – od 8 do 20⁴⁹.

Według szacunków Komitetu po 1981 r. we Francji przebywało kilkuset polskich studentów. Już w pierwszych dniach po proklamowaniu stanu wojennego zgłosiło się do niego z prośbą o pomoc 145 z nich⁵⁰. 71 osób nie ukończyło 25 lat, w tym 31 miało mniej niż 22 lata. Początkowo z prośbą o pomoc częściej zgłaszały się kobiety (62 proc.), jednak w kolejnych latach wzrastał odsetek mężczyzn⁵¹. Ponad 90 proc. młodzieży polskiej przybyło do Francji w 1981 r., w tym 47 osób w czasie wakacji letnich, a 89 jesienią tegoż roku. Większość z nich (114 osób) zamierzała kontynuować przerwane w Polsce studia. Połowa interesowała się naukami humanistycznymi i prawnymi, ok. 10 proc. zarządzaniem i ekonomią, trzy osoby chciały zdobyć dyplom lekarski, a pozostałe – studiować sztuki piękne⁵². Wszystkich łączyła tragiczna sytuacja materialna, gdyż nie mieli możliwości ubiegania się o status uchodźcy politycznego i związanego z nim prawa do stypendium socjalnego. Z drugiej strony była to grupa najlepiej znająca język francu-

⁴⁶ *Ibidem*, 29/54, Sprawozdania..., Kowalski do F.A.S. Bureau du Logement, Paryż, 7 III 1989 r.

⁴⁷ Również Mond przy wsparciu Komitetu Koordynacyjnego Solidarności wydawał „Przewodnik uchodźcy”, zawierający informacje dotyczące statutu uchodźców czy możliwości uzyskania przez nich zasiłków, zob. M. Heruday-Kielczewska, *Association Solidarité...*, s. 251.

⁴⁸ Władze stowarzyszenia opłacały kadre nauczycielską.

⁴⁹ KP, 29/2, Protokoły..., Bilan d'activités, Paryż, 31 VII 1982 r.; *ibidem*, Bilan d'activités, Paryż, 1983, b.d.; KP, 29/53, Sprawozdania..., Kowalski do F.A.S. Bureau du Logement, Paryż, 7 III 1989 r.; KP, 29/55, Korespondencja..., Kowalski do Paoliniego, Paryż, 26 VI 1990 r.

⁵⁰ W 1982 r. z prośbą o pomoc zgłosiło się 306 studentów. Do 1990 r. ich liczba wzrosła do przeszło tysiąca.

⁵¹ W 1985 r. odsetek mężczyzn wynosił 59 proc. O ogólnej liczbie studentów zob. KP, 29/24, Sprawozdanie z działalności na rzecz środowiska studenckiego we Francji za rok akademicki 1986/1987.

⁵² *Ibidem*.

ski – 80 proc. posługiwało się nim w stopniu komunikatywnym. Najbardziej potrzebującym władze stowarzyszenia przyznawały wsparcie finansowe. O ich otrzymaniu (przynajmniej w 1982 r.) decydowała atrakcyjność kierunku studiów na francuskim rynku pracy, kwalifikacje i zdolności kandydata oraz czas potrzebny do ukończenia nauki – im był krótszy, tym większe były szanse na uzyskanie stypendium⁵³. Kwota zapomogi nie przekraczała 1600 fr.⁵⁴ Służyła na pokrycie kosztów transportu publicznego w regionie paryskim (*carte orange* w cenie 100 fr.), wyżywienia (60 tzw. bonów obiadowych i kolacyjnych do wykorzystania w jadalni uniwersyteckiej w cenie 350 fr.), zakupu materiałów naukowych (250 fr.). Pokrywano również koszty związane z wynajęciem lokum. W zamian studenci pracowali kilka godzin w miesiącu na rzecz Komitetu. Co semestr weryfikowano także ich postępy w nauce. Do końca 1986 r. stowarzyszenie przyznało 562 stypendia⁵⁵. Środki na ich pokrycie pochodziły, jak wspomniano wyżej, z funduszy ofiarowanych przez Jana Pawła II, a także ze stowarzyszeń francuskich oraz programu *parrainage* (akcja adopcja), organizowanego przez Komitet, a polegającego na przypisaniu konkretnego studenta do francuskiej rodziny gotowej wspomóc go materialnie. W ten sposób w 1982 r. znaleziono 112 dobroczyńców. Stypendia otrzymywały nie tylko osoby studiujące w Paryżu, lecz także w Lyonie, Grenoble, Marsylii, Aix-en-Provence, Tuluzie, Clermont-Ferrand, Poitiers, Nantes, Rouen i Lille. Stypendia nie były jedyną formą pomocy udzielanej studentom polskim przez stowarzyszenie. Już kilka tygodni po wprowadzeniu stanu wojennego organizacja uzyskała w Ministerstwie Edukacji oraz u władz uniwersyteckich zgodę na przełożenie egzaminowania Polaków o kilka miesięcy w celu umożliwienia im poprawy znajomości języka francuskiego. Starano się również poszukiwać płatnych zajęć dla studentów polskich w charakterze *au pair* (głównie opieki nad dziećmi lub pomocy domowej). Do 1986 r. 152 osoby korzystające ze wsparcia stowarzyszenia ukończyły studia na poziomie wyższym lub doktoranckim w dziedzinie nauk humanistycznych oraz lingwistyki (33 proc.), ekonomii, zarządzania (31 proc.), sztuki i nauk artystycznych (ponad 21 proc.) oraz szkół technicznych (ponad 9 proc.)⁵⁶. Wielu swoją obecnością wzbogacało życie kulturalne Francji, uzupełniając je o elementy rodzime, m.in. studenci brali udział w występach artystycznych w czasie zjazdów Polonii

⁵³ Członkami komisji stypendialnej byli: Artur Dela, ks. Marian Faleńczyk, Jacques Galmiche, Mieczysław Hildebrandt, ks. Stanisław Jeż, prof. Jerzy Kalinowski, ks. Tadeusz Tomasiński i Michel Wierusz-Kowalski, zob. *ibidem*, 29/22, Protokół z zebrania Komisji Stypendialnej z dn. 13 IV 1987 r., Protokół zebrania Komisji Stypendialnej, Paryż, 13 IV 1987 r.

⁵⁴ W 1982 r. minimalne wynagrodzenie (SMIC) wynosiło ok. 2500 fr. Litr benzyny kosztował 4,27 fr., bagietka (250 g) – 2 fr.

⁵⁵ Do listopada 1982 r. przyznano 175 stypendiów, jeszcze w 1988 r. możliwe było sfinansowanie 92 stypendiów, zob. KP, 29/54, Sprawozdania..., Kowalski do F.A.S. Bureau du Logement, Paryż, 7 III 1989 r.

⁵⁶ *Ibidem*, 29/43, Protokoły z Zebrań Rady Administracyjnej Komitetu (1986–1990), Situation des bourses, Paryż, 1986 r.; *ibidem*, 29/23, Bilans akcji..., Charakterystyka studentów; *ibidem*, Sprawozdanie z działalności na rzecz studentów polskich we Francji, rok akademicki 1984/1985.

w Osny, przygotowywali koncerty muzyczne organizowane w Bibliotece Polskiej w Paryżu, pomagali w czasie Tygodni Polskich (np. w Créteil w 1987 r.), prowadzili również działalność wydawniczą, przygotowując (od maja 1987 r.) biuletyn informacyjny „Passerelle”⁵⁷.

Najtrudniejszym wyzwaniem, z którym musieli zmagać się członkowie Komitetu, było poszukiwanie mieszkań oraz zatrudnienia dla uchodźców. W pierwszym roku działalności stowarzyszenie zarejestrowało ok. 400 próśb osób borykających się z brakiem mieszkań. W 1982 r., dzięki współpracy z francuskimi stowarzyszeniami i organizacjami pomocy społecznej, 250 z nich otrzymało lokum po okresie oczekiwania liczącym od kilku tygodni do kilku miesięcy. W 1983 r. stałe miejsce zamieszkania uzyskało 56 rodzin⁵⁸, a rok później – kolejne 53. Niestety, szczególnie po zniesieniu stanu wojennego (22 lipca 1983 r.), prośby o pomoc w znalezieniu mieszkania coraz rzadziej spotykały się z pozytywnym odzewem. Część Polaków była zmuszona nocować na stacjach metra, dworcach kolejowych czy w opuszczonych, przeznaczonych do rozbiórki budynkach. Kartoteki Komitetu z lat 1983–1984 zawierają 230 próśb Polaków, zmuszonych do egzystowania w zawilgoconych pomieszczeniach, pozbawionych kuchni i łazienek.

Szczęśliwym zbiegiem okoliczności późną wiosną 1984 r. do członków Komitetu dotarła wiadomość o opustoszałym siedmiopiętrowym budynku o łącznej powierzchni użytkowej 786 m², mieszczącym się w centrum stolicy, w odległości kilkuset metrów od Panteonu i dworca kolejowego Austerlitz (13, rue Daubenton), który parafia św. Medarda z Paryża była gotowa wynająć na potrzeby stowarzyszenia. 27 czerwca 1984 r. podpisano trzyletnią umowę wynajmu, z możliwością przedłużenia jej o kolejne trzy lata. Czynsz za wynajem budynku określono na 30 tys. fr. miesięcznie, co nie było wygórowaną kwotą, biorąc pod uwagę jego usytuowanie i wielkość⁵⁹. Z drugiej strony w 1984 r. kwota ta stanowiła 17 proc. wszystkich kosztów ponoszonych przez Komitet, a w 1989 r. – aż 65 proc.⁶⁰ Ponadto należało opłacić koszty bieżącego funkcjonowania (woda, prąd, ogrzewanie) i napraw, a także pensje dla dwóch strażników, dwóch kucharek i dwóch sprzątaczek⁶¹.

Budynkowi nadano nazwę Domu św. Antoniego (Foyer Saint Antoine)⁶². Był w dobrym stanie technicznym, dlatego po wykonaniu prac adaptacyjnych, których koszty zostały pokryte z daru Ojca Świętego, już 1 września zamieszkali w nim pierwsi lokatorzy. Do ich dyspozycji były 22 pokoje, każdy przeznaczony dla 2 lub 3 osób, a ponadto dwie większe

⁵⁷ *Ibidem*, 29/24, Sprawozdanie...; *ibidem*, 29/25, Wykaz osób, którym przyznano stypendium z funduszu pomocy studentom Komitetu Pomocy Polakom we Francji.

⁵⁸ *Ibidem*, 29/3, Protokoły..., Bilan d'activité 1983, b.d.

⁵⁹ Dla porównania minimalna pensja brutto (SMIC) w 1984 r. wynosiła 3850 fr. miesięcznie.

⁶⁰ KP, 29/40, Bilanse i sprawozdania finansowe Komitetu Pomocy Polakom we Francji (1987–1989), Répartition des recettes et dépenses, b.d.; KP, 29/56, Korespondencja z FAS w sprawach organizacyjnych Komitetu (1990), Situation du comité (kwiecień 1990 r.), b.d.

⁶¹ *Ibidem*, 29/39, Bilanse i sprawozdania..., Rapport financier 1985.

⁶² Na początku 1985 r. informację o jego działalności zamieszczono w paryskiej „Kulturze”, *Komunikat Komitetu Pomocy Polakom we Francji*, „Kultura” 1985, nr 1–2, s. 217.

sypialnie (łącznie 16 łóżek), kuchnia, sala telewizyjna i biblioteka (które w nagłych przypadkach również służyły jako miejsca noclegowe⁶³), biuro Komitetu, niewielka kaplica na siódmym piętrze oraz mieszkanie dyrektora. W budynku uruchomiono również jadłodajnię, która bezpłatnie lub za niewielką opłatą przygotowywała posiłki dla Polaków przebywających w Paryżu⁶⁴.

Dyrektorem Domu św. Antoniego został ks. Eugeniusz Plater-Zyberk⁶⁵. Od marca 1982 r. zarządzał on paryskim Biurem Koordynacyjnym Komisji Charytatywnej Episkopatu Polski, w którego ramach prawie 300 Komitetów Pomocy Polsce, zorganizowanych przez parafie katolickie oraz organizacje związków zawodowych, prowadziło od 1980 r. akcję pomocową dla Polaków w kraju⁶⁶. Jako zarządzający Domem św. Antoniego nie pobierał wynagrodzenia z racji pełnionych obowiązków⁶⁷.

Przed przyznaniem mieszkania każdy z zainteresowanych był zobowiązany do wypełnienia karty przyjęcia, w której musiał podać numery paszportu i wize, opisać swoją sytuację rodzinną oraz okoliczności i daty przybycia do Francji. Jednocześnie podpisywał zobowiązanie do przestrzegania regulaminu, w którym m.in. zakazywano sporządzania kopii kluczy i przekazywania ich osobom nieuprawnionym, zobowiązywano do zachowania porządku i dbania o czystość w pokojach oraz pokrywania części kosztów utrzymania obiektu⁶⁸. W zamierzeniu członków stowarzyszenia dom miał służyć Polakom legalnie przebywającym we Francji, z unormowaną sytuacją administracyjną. Maksymalny czas pobytu wynosił sześć miesięcy.

Już w listopadzie 1984 r. schronienie w Domu św. Antoniego znalazło 70 osób, zarówno samotnych, jak i rodzin z dziećmi. W pierwszym roku działalności miał on 360 lokatorów, w tym 20 dzieci. Do 1988 r. liczba ta wzrosła (łącznie) do 640 osób, w tym 160 dzieci. Połowa z nich korzystała z noclegów bezpłatnie⁶⁹. W 1989 r. dla 18 dzieci zorganizowano wyjazd na kolonie zimowe⁷⁰.

Jak już wspomniano, drugi problem dotyczył pomocy w znalezieniu zatrudnienia. Z pomocą przyszedł rząd Francji, który już 14 stycznia 1982 r. wydał zarządzenie, na mocy którego obywatele polscy zostali włączeni do grup narodowościowych mogących legal-

⁶³ KP, 29/4, Protokoły... Regulamin dotyczy Sali TV oraz sal 22, 31 i 41, b.d.

⁶⁴ *Ibidem*, Projet d'activité pour 1989, Paryż, b.d.

⁶⁵ KP, 29/52, Korespondencja..., Projet d'activité pour 1986, Paryż, 1985 r.

⁶⁶ E. Plater-Zyberk, *Francuska pomoc charytatywna dla Polski w latach 1981–1990* [w:] *Rola Polonii w uży-skaniu...*, s. 68.

⁶⁷ Archiwum Archidiecezjalne w Katowicach, Komisja Charytatywna Episkopatu Polski, Pomoc – Francja, Secours Catholique, Plater do Domina, Paryż, 29 I 1985 r. (brak sygn., w opracowaniu).

⁶⁸ KP, 29/29, Materiały dotyczące organizacji pracy w Domu św. Antoniego: regulaminy, grafiki zajęć, zakres obowiązków pracowników; *ibidem*, 29/10, Umowy najmu pokoju w Domu św. Antoniego (1984–1989).

⁶⁹ *Ibidem*, 29/54, Sprawozdania..., Kowalski do F.A.S., Paryż, 7 III 1989 r.

⁷⁰ *Ibidem*.

nie pracować w tym kraju⁷¹. Polakom przysługiwały te same prawa, co innym legalnym pracownikom. Konieczne było jednak przysposobienie zawodowe, potwierdzające kwalifikacje. Z myślą o tym Komitet zorganizował kursy, w których uczestniczyło ok. 95 proc. Polaków poszukujących za jego pośrednictwem zatrudnienia. Członkowie stowarzyszenia nawiązywali kontakty bezpośrednie z dyrekcjami przedsiębiorstw, zamieszczali także ogłoszenia w prasie. Na przykład do 1987 r. na 423 propozycje podjęcia pracy przez Polaków, które ukazały się w tygodniku katolickim „*Famille chrétienne*”, otrzymano 225 odpowiedzi⁷². Wyszukiwano oferty pracy zamieszczane w magazynach specjalistycznych, jak np. „*Courrier Cadres*”, „*L'Usine*”, „*Le Marché du travail*”. Powzięte przez stowarzyszenie działania zaowocowały w 1982 r. znalezieniem zajęcia dla 420 osób, w tym dla 160 na czas nieokreślony. Niestety, z powodu słabej znajomości języka francuskiego przez uchodźców były to zazwyczaj prace nisko płatne, przeznaczone głównie dla kobiet (sprzątaczk, pomoce domowe, opiekunki do dzieci i ludzi starszych)⁷³. W niewielkim stopniu udało się znaleźć zatrudnienie dla osób z wyższymi kwalifikacjami, jak technicy czy inżynierowie⁷⁴.

Kolejnym problemem, z którym musieli mierzyć się członkowie Komitetu, była następująca z czasem zmiana nastawienia francuskiej opinii publicznej do imigrantów z Polski. Już w lutym 1982 r. ubolewano, że prośby o wsparcie inicjatyw, zapoczątkowanych przez członków organizacji, nie spotykały się z tym samym oddźwiękiem, co w grudniu poprzedniego roku⁷⁵. Po okresie żywiołowego okazywania sympatii dla Solidarności⁷⁶ i działania na rzecz Polaków, którym sytuacja polityczna uniemożliwiła powrót do kraju, stosunki przybyszów z gospodarzami stawały się bardziej rutynowe i biurokratyzowane. Ponadto działalność Komitetu nie spotkała się z zainteresowaniem ze strony polskich stowarzyszeń działających we Francji. W 1987 r. starano się je zachęcić do współpracy, tworząc Polską Akcję Socjalną (PAS), która miała przeprowadzać wśród miejscowej Polonii coroczną zbiórkę na rzecz uchodźców⁷⁷. Jednak projekt ten nie zyskał popularności. Mogło to wynikać z zaangażowania miejscowych Polaków w różne formy pomocy dla kraju. Być może katolickie stowarzyszenia zniechęcał brak odwołania do wartości religijnych i patriotycznych w programie Komitetu. Również osoby, które otrzymały pomoc, nie były zainteresowane włączeniem się w działalność zastanej emigracji. Przy tym nie wszyscy przybysze, którym Komitet pomógł w znale-

⁷¹ KP, 29/51, Korespondencja..., Autain à „*Ms les Préfets...*”, Paryż, 14 I 1982 r.

⁷² *Ibidem*, 29/28, Rapport du secrétaire général pour l'année 1987.

⁷³ KP, 29/54, Sprawozdania..., Kowalski do F.A.S., Paryż, 7 III 1989 r.

⁷⁴ *Ibidem*, 29/28, Korespondencja..., Rapport du secrétaire général pour l'année 1987.

⁷⁵ *Ibidem*, 29/39, Bilanse i sprawozdania..., Raport financier 1983, Paryż, b.d.

⁷⁶ Tylko 14 XII 1981 r. we Francji odbyły się 153 manifestacje, w których udział wzięło ok. 116 tys. osób, zob. M. Heruday-Kielczewska, *Reakcja Francji...*, s. 102.

⁷⁷ KP, 29/3, Protokoły..., Conseil d'administration, Paryż, 20 III 1987 r.

zieniu pracy, byli z niej zadowoleni. W 1982 r. jedynie połowa (a w przypadku pracy stałej 30 proc.) była usatysfakcjonowana jej warunkami. Zmieniały się także kategorie osób zgłaszających się po pomoc. W drugiej połowie lat osiemdziesiątych coraz rzadziej do Francji przybywali uchodźcy polityczni, a coraz częściej ludzie kierujący się względami zarobkowymi, rodzinnymi, naukowo-edukacyjnymi czy też osobistymi. W 1986 r. ok. 80 proc. podań o udzielenie azylu politycznego, przygotowanych przez stowarzyszenie, zostało odrzuconych przez władze państwowe. Osoby, których podania nie zostały zaakceptowane, miały 30 dni na opuszczenie Francji, jednak część decydowała się na nielegalny pobyt⁷⁸. Odmowy przez Komitet pomocy w znalezieniu dla nich nielegalnych form zatrudnienia spotykały się z niezrozumieniem⁷⁹. Co więcej, niektórzy przybysze twierdzili, że „pomoc im się należy”⁸⁰. W rezultacie z biegiem czasu malał zapal członków organizacji i pojawiało się uczucie zniechęcenia. Coraz częściej pytano o sens kontynuacji projektu. Pojawiły się głosy o konieczności zakończenia działalności Komitetu. W 1988 r. postanowiono skupić się na wsparciu moralnym, duchowym i prawnym, a pomoc materialną zawęzić do najbardziej potrzebujących, tj. rodzin z dziećmi, samotnych kobiet i osób chcących dokończyć studia wyższe⁸¹. Szczególnie trudna była sytuacja Domu św. Antoniego. Coraz częściej, szczególnie po 1986 r., zgłaszały się z prośbą o nocleg osoby, którym odmówiono prawa pobytu we Francji, pozbawione możliwości legalnego zatrudnienia, bezrobotne lub pracujące na czarno⁸². Co więcej, część mieszkańców, pomimo posiadania stałej pracy, odmawiała partycypowania w kosztach utrzymania budynku, twierdząc, że inni lokatorzy, mieszkający w nim bezpłatnie, nie byli zmuszani do jego opuszczenia⁸³. Domownicy oraz mieszkańcy z sąsiedztwa skarżyli się także na zakłócanie spokoju poprzez organizowanie przez niektóre osoby nocnych spotkań towarzyskich oraz nadużywanie alkoholu⁸⁴. Szczególnie burzliwy przebieg miało zebranie Rady Administracyjnej Komitetu 16 września 1989 r. Decyzję o zamknięciu Foyer poprzedziło emocjonalne wystąpienie sekretarz generalnej Elżbiety Twarowskiej: „Czego Bóg oczekuje od nas dalej? »Bo któż z was, chcąc zbudować wieżę, nie usiadzie wpierw i nie oblicza wydatków, czy ma na wykończenie? Inaczej, gdyby założył fundament, a nie zdołałby wykończyć, wszyscy, patrząc na to, zaczęliby drwić z niego: Ten człowiek zaczął budować, a nie zdołał wykończyć« (Łk 14,28). Dlatego poprosiłam o spotkanie. Ponieważ nie mamy prawa

⁷⁸ *Ibidem*, 29/43, Rapport du secrétaire général pour la période 1985/1986, b.d.

⁷⁹ *Ibidem*, 29/3, Projet d'activité pour 1989, Paryż, b.d.

⁸⁰ *Ibidem*, 29/4, Rapport du Président pour l'année 1988.

⁸¹ *Ibidem*.

⁸² KP, 29/30, Materiały dotyczące zamknięcia Domu św. Antoniego – korespondencja, plany techniczne budynków (84–91), Administracja Domu św. Antoniego, Szanowni Państwo, Paryż, 1 II 1990 r.

⁸³ *Ibidem*, 29/28, Korespondencja..., Rapport du secrétaire général pour l'année 1987, b.d.; *ibidem*, 29/4, Protokoły..., E. Twarowska, Conseil d'administration, Paryż, 16 IX 1989 r.

⁸⁴ *Ibidem*, Nota do regulaminu Domu św. Antoniego, Paryż, 20 III 1988 r.

podtrzymywać zła. Musimy rozróżnić między złem a nieszczęściem, niegodziwością i rozpaczą, złym usposobieniem i chorobą. To pokazuje nam potrzebę zweryfikowania naszego pomysłu na pomoc, jaką chcemy udzielić polskim imigrantom”⁸⁵. Odtąd działalność Komitetu miała się skupić na pomocy Polakom legalnie przebywającym we Francji – kursach języka francuskiego i udzielaniu pomocy w kontaktach z biurokracją państwową. W czasie zebrania z udziału w radzie administracyjnej zrezygnował Mond⁸⁶. Z tego okresu⁸⁷ zachował się pełen wyrzutów list ks. Platera-Zyberka: „[...] Bez sensu radzić osobie chorej na anginę, że ma nosić szalik. Ona potrzebuje pilnej opieki. To jest problem, z którym obecnie mamy do czynienia. Reprezentuję tu przed wami tę grupę imigrantów, którzy praktycznie niczego już nie żądają, nie narzekają, ale noszą w sobie zgorzknienie i nienawiść. Stopniowo zanika w nich poczucie tożsamości i celu życia, zawieszeni są między sentymentalnym i idealnym obrazem Polski a tym nierealnym dla nich zachodnim światem. Jałmużna [którą otrzymują] i nienawiść [którą odczuwają] powoduje, że tracą zdolność rozróżniania dobra i zła. Księża i zakonnicy z naszych polskich parafii w Paryżu nie lubią tych »trudnych« Polaków. I jest to bardzo dobrze zrozumiałe, bo jak rozmawiać z tymi ludźmi, którzy nie przychodzą do Kościoła, w nic już nie wierzą i mogą polegać jedynie na sobie i zdolności do kombinowania”⁸⁸.

Postanowienie o zamknięciu Domu św. Antoniego było z pewnością najtrudniejszą z decyzji podjętych przez władze Komitetu, zwłaszcza że pod koniec 1989 r. mieszkało w nim ponad 100 osób, w tym samotne matki i rodziny z dziećmi⁸⁹. 20 listopada 1989 r. zostały one poinformowane o konieczności opuszczenia obiektu do 31 marca 1990 r.⁹⁰ W tym czasie członkowie stowarzyszenia zwrócili się z prośbą o pomoc do władz miejskich (Poissy, Aulnay-sous-Bois, Fontenay-aux-Roses, Cergy-Pontoise) oraz kilkunastu organizacji pomocy społecznej (Secours Catholique, Francuski Czerwony Krzyż, Emmaüs, Armia Zbawienia) w zapewnieniu im lokum po tym terminie. Udało się znaleźć kilkanaście mieszkań na stałe lub tymczasowo. Nie wszystkie propozycje zostały zaakceptowane przez mieszkańców Foyer, głównie z powodu lokalizacji nowych mieszkań w departamencie Val d’Oise, kilkadziesiąt kilometrów na północ od stolicy⁹¹. W styczniu 1990 r. biuro Komitetu przeniesiono z Domu św. Antoniego do siedziby Polskiej Misji

⁸⁵ *Ibidem*, E. Twarowska, Conseil d’administration, 16 IX 1989 r.

⁸⁶ *Ibidem*, Conseil d’administration (compte-rendu), Paryż, 19 IX 1989 r.

⁸⁷ Niestety pismo nie zawiera daty, jednak znajduje się ona na kopii z przemówieniem E. Twarowskiej, co może sugerować, że jego treść została wygłoszona w czasie narady z 16 IX 1989 r. lub w odpowiedzi na podjęte na niej decyzje.

⁸⁸ *Ibidem*, 29/3, Protokoły..., E. Plater-Syberg, La misère et le désespoir des immigrés Polonais à Paryż, b.d.

⁸⁹ *Ibidem*, 29/28, Korespondencja..., Familles occupant les lieux au 13, rue Daubenton, b.d.

⁹⁰ *Ibidem*, 29/55, M. Wierusz-Kowalski, Szanowna Pani, Szanowny Panie, Paryż, 20 XI 1989 r., *ibidem*, 29/30; Michel Kowalski do Paoliniego, Paryż, 12 III 1990 r.

⁹¹ *Ibidem*, 29/4, Protokoły..., Foyer Saint Antoine, marzec 1990 r.

Katolickiej w Paryżu. Pod koniec marca, wobec odmowy opuszczenia mieszkań przez 52 osoby, członkowie stowarzyszenia zmuszeni byli prosić władze cywilne o pomoc w ich usunięciu. Pomimo decyzji sądu z 9 kwietnia 1990 r., nakazującej opuszczenie lokum do 8 lipca, jeszcze we wrześniu tegoż roku w budynku mieszkało kilka osób⁹². Wydarzenia te, obok zmian sytuacji społeczno-politycznej w Polsce po 1989 r., prowadziły nieuchronnie do wygaszania działalności stowarzyszenia. Pod koniec 1990 r. z pracy w nim zrezygnował skarbnik Jacques Galmiche. Na początku 1991 r. dymisję złożył dotychczasowy przewodniczący Michel Wierusz-Kowalski oraz członek zarządu ks. Plater-Zyberk. Komitet formalnie nie zakończył działalności, jednak przestał odgrywać znaczącą rolę w pomocy Polakom we Francji⁹³.

Omawiane stowarzyszenie było pierwszą organizacją pomocową, powołaną jako odpowiedź na wprowadzenie stanu wojennego, a zarazem jedyną, której cel stanowiła pomoc wyłącznie Polakom zmuszonym do pozostania we Francji lub przybyłym do niej po 13 grudnia 1981 r. z powodów politycznych, ekonomicznych, naukowych lub turystycznych i mającym zamiar zamieszkania w tym kraju. W przeciwieństwie do innych organizacji, Komitet nie angażował się w pomoc Polsce. Współpracował z organizacją *Solidarité France-Pologne* oraz Komitetem Koordynacyjnym *Solidarności* w Paryżu w organizowaniu wsparcia dla byłych internowanych i ich rodzin, którzy po kilkumiesięcznym pobycie w ośrodkach dla uchodźców potrzebowali pomocy celem odnalezienia się w nowej rzeczywistości⁹⁴. Do marca 1991 r. z pomocy Komitetu skorzystało ponad 20 tys. osób. Dla 300 z nich udało się znaleźć stałe miejsce zamieszkania, prawie tysiąc zakwaterowano tymczasowo w Domu św. Antoniego⁹⁵, ponad tysiącu znaleziono legalne zatrudnienie. Przygotowano kilkadziesiąt tysięcy posiłków, z czego połowę rozdano bezpłatnie. Udzielono także pomocy materialnej 400 studentom. Prawie 500 osób brało udział w organizowanych przez stowarzyszenie kursach języka francuskiego. Ponad dwóm tysiącom udzielono wsparcia doraźnego, a prawie tysiąc skorzystało z pomocy prawnej⁹⁶. Jak widać, omawiana organizacja odegrała znaczącą rolę w życiu Polaków przebywających we Francji po ogłoszeniu stanu wojennego.

⁹² *Ibidem*, 29/30, Materiały..., Tribunal de Grande Instance de Paris, Ordonnance, Paryż, 9 IV 1990 r.; *ibidem*, Réunion du Conseil, Paryż, 1 X 1990 r.

⁹³ Nazwa Stowarzyszenia nadal figuruje w informatorze rządowym, zob. <https://annuaire-entreprises.data.gouv.fr/entreprise/comite-soutien-aux-polonais-325752764>, dostęp 1 XII 2024 r.

⁹⁴ W ośrodkach dla uchodźców Polacy odbywali kurs języka francuskiego. Zyskiwali prawo do pobytu, zasiłku i ubezpieczenia społecznego lub podjęcia legalnego zatrudnienia, zob. M. Heruday-Kiełczewska, *Inicjatywy...*, s. 211.

⁹⁵ KP, 29/55, Korespondencja, Kowalski do Paoliniego, Paryż, 26 VI 1990 r.

⁹⁶ *Ibidem*, 29/56, Korespondencja z FAS, Situation du comité (kwiecień 1990 r.); *ibidem*, 29/4, Protokoły (1989–1991), Rapport d'activités 1989.

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne

Archiwum Archidiecezjalne w Katowicach

Komisja Charytatywna Episkopatu Polski,
Pomoc – Francja (w opracowaniu).

Archiwum Polskiej Misji Katolickiej we Francji

Zespół 29: Komitet Pomocy Polakom we Francji.

Centre des Archives diplomatiques de Nantes

Ambassade de France en Pologne, sygn. 721PO/1/323.

Źródła opublikowane

Journal officiel de la République française, 10 II 1982 r.

Komunikat Komitetu Pomocy Polakom we Francji, „Kultura” 1985, nr 1–2.

OPRACOWANIA

Aghamalian-Konieczna F., *Wkład Polonii francuskiej w pomoc dla narodu polskiego w latach 1981–1989* [w:] *Rola Polonii w uzyskaniu pomocy przez naród polski od społeczności międzynarodowej w latach 1981–1989*, red. M.S. Wolański, Zielona Góra 2010.

Chwalba A., *Czasy „Solidarności”. Francuscy związkowcy i NSZZ „Solidarność” 1980–1990*, Kraków 1997.

Frybes M., *Dziękujemy za solidarność, Merci pour votre solidarité*, Warszawa 2005.

Frybes M., *Společná reakcja Zachodu na fenomen „Solidarności” i rola emigracyjnych struktur związku 1980–1989* [w:] *NSZZ „Solidarność” 1980–1989*, t. 2: *Ruch społeczny*, red. Ł. Kamiński, G. Waligóra, Warszawa 2010.

Gebert K., *Inicjatywy solidarnościowe Polonii i emigracji w latach 1980–1989. Francja* [w:] *Za naszą i waszą „Solidarność”. Inicjatywy solidarnościowe z udziałem Polonii podejmowane na świecie (1980–1989)*, t. 2: *Państwa europejskie*, red. P. Pleskot, Warszawa 2018.

Gebert K., *Magia słów: polityka francuska wobec Polski po 13 grudnia 1981*, Londyn 1991.

Gebert K., *Reakcja Francji na wprowadzenie stanu wojennego w Polsce: grudzień 1981 – styczeń 1982*, Warszawa 2012.

Gebert K., *„Solidarność” nad Sekwaną. Działalność Komitetu Koordynacyjnego NSZZ „Solidarność” w Paryżu 1981–1991*, Gdańsk 2016.

- Heruday-Kielczewska M., *Association Solidarité France–Pologne dla emigracji solidarnościowej* [w:] *Emigracyjne Miscellanea. Studia z dziejów polskiej emigracji politycznej 1939–1990*, red. S. Łukasiewicz, Warszawa 2017.
- Heruday-Kielczewska M., *Inicjatywy solidarnościowe Polonii i emigracji w latach 1980–1989. Francja* [w:] *Za naszą i waszą „Solidarność”. Inicjatywy solidarnościowe z udziałem Polonii podejmowane na świecie (1980–1989)*, t. 2: *Państwa europejskie*, red. P. Pleskot, Warszawa 2018.
- Heruday-Kielczewska M., *Reakcja Francji na wprowadzenie stanu wojennego w Polsce: grudzień 1981 – styczeń 1982*, Warszawa 2012.
- Heruday-Kielczewska M., „Solidarność” nad Sekwaną. Działalność Komitetu Koordynacyjnego NSZZ „Solidarność” w Paryżu 1981–1991, Gdańsk 2016.
- Kula M., *Niespodziewani przyjaciele, czyli rzecz o zwykłej ludzkiej solidarności*, Warszawa 1995.
- Kunicki-Goldfinger M., *Stowarzyszenie Solidarité France–Pologne i jego pomoc dla Polski w latach osiemdziesiątych XX wieku* [w:] *Świat wobec Solidarności*, red. P. Jaworski, Ł. Kamiński, Warszawa 2013.
- Plater-Zyberk E., *Francuska pomoc charytatywna dla Polski w latach 1981–1990* [w:] *Rola Polonii w uzyskaniu pomocy przez naród polski od społeczności międzynarodowej w latach 1981–1989*, red. M.S. Wolański, Zielona Góra 2010.
- Pleskot P., *Determinacja, appeasement czy realpolitik? Polityczne reakcje państw zachodnich wobec fenomenu „Solidarności”* [w:] *NSZZ „Solidarność” 1980–1989*, t. 7: *Wokół „Solidarności”*, red. Ł. Kamiński, G. Waligóra, Warszawa 2010.
- Pleskot P., *Kłopotliwa panna „S”. Postawy polityczne Zachodu wobec „Solidarności” na tle stosunków z PRL (1980–1989)*, Warszawa 2013.
- Russenholz A., Treiner S., *La Saga Servan-Schreiber*, Paris 1993.
- Stola D., *Kraj bez wyjścia? Migracje z Polski 1949–1989*, Warszawa 2010.
- Wróbel J., *Geografia emigracji solidarnościowej. Zarys problemu* [w:] *Za naszą i waszą „Solidarność”. Inicjatywy solidarnościowe z udziałem Polonii podejmowane na świecie (1980–1989)*, t. 1: *Państwa pozaeuropejskie*, red. P. Pleskot, Warszawa 2018.

MICHAŁ KŁAKUS – doktor teologii, proboszcz, wykładowca historii Kościoła w Instytucie Pastoralnym w Tulonie (Francja). Specjalista w zakresie badań nad dziejami Kościoła na Śląsku, historii duszpasterstwa polskiego we Francji oraz życia i działalności abp. Józefa Gawliny. Autor kilkudziesięciu prac naukowych, m.in. *Na tropie Polaków w Ziemi Świętej* (wstęp i oprac., 2022); *The anti-communist crusade of Archbishop Józef Gawlina* („Nuova Storia Contemporanea” 2022); *Don de l’Eglise de France à l’Eglise de Pologne (1945)* („Revue d’histoire ecclesiastique” 2023). Kontakt: mklakus@gmail.com

MICHAŁ KŁAKUS – ThD, parish priest, lecturer of Church History at the Institute Diocésain de Formation Pastorale in Toulon (France). Specialised in research on the history of the Church in Silesia, the history of Polish pastoral ministry in France, and the biography of Archbishop Józef Gawlina. Author of several dozen academic works, including *Na tropie Polaków w Ziemi Świętej* [In Search of Poles in the Holy Land] (introduction and edition, 2022), *The Anti-Communist Crusade of Archbishop Józef Gawlina* (“Nuova Storia Contemporanea”, 2022), *Don de l’Eglise de France à l’Eglise de Pologne (1945)* (“Revue d’histoire ecclesiastique”, 2023). Contact: mklakus@gmail.com